

egy népfajánál sem találjuk meg a kétlakiságot; sem a tótok, sem a szerbek, sem az oláhok vagy németek lakta vidékeken nincsenek tanyák, csak épen a tiszta magyarság területén, az alföldön. Ezek ősi ugor maradványok, természetesen fejlett alakban. Ilyen tanyázásnak gondolhatjuk a régi magyarok etelkuzni tartózkodását is nagyban; mert hiszen Ibn Dasta, ki elismeri, hogy a magyarok akkori földje erdők bőviben van, egy szóval sem emlékezik vadász-hajlamaikról, de annál inkább siet kiemelni halászati foglalkozásukat. Konstantin pedig azt bizonyítja, hogy látogatják az északi hazát s folytonos összeköttetésben vannak az otthon maradtakkal. Van-e abban ennél fogva lehetetlenség, hogy a dél hazai magyar fiatalok el-el rándult telenként vadászgatni az Irtis melléki hazába? Én azt hiszem, hogy nincs; mert ha őseink 862-ben egyszerre csak Franciaországban termettek s 894 táján is családjukat hátrahagyván, kalandozni jártak, az ugyan jó távol eső irtisi vidékeket szintén fölkeresték.

Dr. BOROVSKY SAMU.

CATO PÁRVERSEINEK MAGYARORSZÁGI KIADÁSAI ÉS FORDÍTÁSAI.

(Vége.)

20. A jó erkölcsre oktató Kátónak versei melyeket Magyar nyelvre fordított Tekintetes és Nemes Felső-Büki Nagy Lajos úr, Tekintetes, Nemes Vass és Sopron vármegyeék Törvény Székének egyik Tagja, most pedig a közzónak gyarapodására dicséretes költségével kinyomtatott méltóságos főisztelendő groff úr szálai Barkóczy Ferencz egri püspök ő excellenciája. Eger 1756.

A címlap hátsó oldalán van a dedicatio Barkóczy Ferenczhez, melyet egy, az egri püspöki könyvnyomtatótól ugyancsak a püspökhöz intézett *Alázatos ajánló levél* követ. A munka még számos kiadást ért, nevezetesen Sopronban 1757-ben és 1762-ben, Budán 1766-ban és Debreczenben 1772-ben.

A latin szövegből a prózai előszó hiányzik. Hogy milyen kiadás után indult, meghatározni nem tudom, csak annyit mondhatok, hogy Erasmus recensiojának alapján áll és se Scaliger se Arntzen hatását nem mutatja. Erasmustól eltérő olvasásai a követ-

kezők : *Imprimis Deo supplica* ; I. 7 : *Constans aut lenis sicut res postulat esto* ; I. 26 : *Tu quoque fac simile et sic* ; I. 29 : *Sic tu nec parcus* ; I. 38 : *Maxima sit* ; I. 40 : *et largus amicis* ; II. 21 : *quod potus peccas* ; Præf. I. IV : *quo tu nitare* (Arntzen ?) ; IV. 5 : *sed non habet usum* (Weitz gyanítása). Sajnos, hogy épen a latin részt több nyomtatási hiba ékteleníti el. *)

A fordításban a prózai előszó hiányzik. A mi a sententiákat illeti, mint a következő példák mutatják :

Az adott marhát megtartsad ;
Törvénybeli tudományt tanúly ;
Jókkal társalkodgyál ;
Más ember marháját ne kívánnyad ;

Nagy Lajos ismerte a régi, 1591-ből való fordítást s némely dolgot változatlanul vett át belőle.

A distichonokat Zrínyi-versszakkal, azaz négy alexandrinnal s négyes rimmel fordítja. Verselése a kornak megfelelő mértékkel mérve ügyesnek mondható, mert a középmetsetet pontosan megtartja s rímei is — természetesen sokszor az értelem rovására — elég jól csengenek. Ime egy példa :

I. 1 : Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt,
Hic tibi præcipue sit pura mente colendus.
Ha egy Isten vagyon, a' mint Hitünk tartya,
Esze lévén senki nem is tagadhattya,
Szükség ezt szivednek buzgóbb indulattya
Tisztellye, szeresse, tellyes akarattya.

Már ez az egy versszak is hű képet ad a fordítás általános jellegéről. Valamint Illyesnél azt láttuk, hogy a két hexameter tartalmának nagyon szűk volt a két alexandrin kerete s a fordítót önkényes kihagyásokra bírta, úgy itt az ellenkezőt tapasztaljuk, hogy t. i. a Zrínyi-stropha nagyon is tág keret s Nagy ezt betöltendő mindenféle toldozás-foldozásra szorúl, minek következtében a Cato verseinek főérdeme, a velős rövidség veszendőbe megy. Ehhez járul még a négyes rim nyüge, melynek kedvéért az író,

*) Igy I. 14 : *Plus de te aliis* (aliis de te : helyett) ; II. 8 : *Non putes*. (Nolo putes h.) ; II. 19 : *Nam sunt contraria vitæ* (famæ h.) ; II. 25 : *Rebus in conversis* (adversis h.) ; III. 10 : *Rebus et in sensu* (censu h.) ; III. 12 : *quæ facta loquaris* (sequaris h.).

ép úgy mint számos előde, kénytelen feláldozni a gondolatot. Ime néhány érdekes példa :

I. 27: Noli homines blando nimium sermone probare,
Fistula dulce canit, volucrum dum decipit auceps.
Ne hidgy édesdeden zöngő kegyes szónak,
Mert nagy hangja vagyon az üres hordónak,
Szépen szól a Sípja jó madárfogónak,
Harsog Trombitája a' had-fogadónak.

Ebből a második és negyedik sor az értelem kára nélkül elmaradhatott volna. S a mi még nagyobb baj, a hozzáadások néha oly izléstelenek, hogy egészen triviálissá teszik az elegáns eredetit. Ámbár, ha méltányosak akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy ez a szerencsétlen négyes rím egyéb kedvelőin, különösen pedig a későbbi úgynevezett népies iskola hívein is megesett, sőt gyakran Dugonics maga is az ő Vergilius-fordításaiban kifordított subába öltözteti az előkelő római költőt. A kor ízlése magyarázza tehát Nagy Lajos következő és hasonló botlásait :

I. 10: Contra verbosos noli contendere verbis,
Sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.
Csácsogóval nem kell szóval pórben állni,
Kofák módgya szerént sokat versengeni,
Mert nintsen könnyebb mint szót szaporítani,
Mesterség ellenben, okossan szóllani.

Vagy pl. I. 40 :

Bőven adakozó légy jó Barátodhoz,
Ha jó szerencsének fértél javaihoz,
De mindenek előtt láss önnön magadhoz,
Más miatt ne kellyen szoknod *kapáláshoz*.

Egyáltalában nem sokat ad a hűség követelményére s legtöbbször oly szabadon fordít, hogy alig lehet az eredetire ráismerni; pl.:

I. 7: Constans aut lenis, sicut res postulat, esto,
Temporibus mores sapiens sine crimine mutat.
Dicséretes, a ki dolgában állandó,
De mivel az idő igen változandó,
Okosságnak rende ebben megtartandó,
A mire ez vezet, arra légy hajlandó.

Sőt, a mi ennél is rosszabb, sok helyt határozott félreértésekkel találkozunk. Így az I. könyv 11. distichonában :

Dilige sic alios, ut *sit* tibi charus amicus,
Sic bonus esto bonis, ne te mala damna sequantur

egy sajtóhiba miatt (*sit* e. h. *sis*), melyet nem tudom melyik kiadásban olvashatott, az egéssznek értelmét elcsavarta :

Úgy kedvelly másokat, hogy jobb barátodnak
Egyet tarts, s ezt válaszd belsőbb tanácsodnak,
Ezzel közöld minden mivoltát titkodnak,
Így elejét veszed sok kár vallásodnak.

A második könyv előszavának fordításánál :

Si Romana cupis vel civica noscere bella,
Lucanum quæras, qui Martis proelia dicet

ast árulja el, hogy Lucanussal aligha volt ismerős :

De a' Rómaiak hadakozásokat,
Ellenségeken tett szép Diadalmokat,
Nagyra kiterjedett sok birodalmokat,
Lukanust olvasván föl-lőlöd azokat.

Habár tehát Nagy Lajos munkája magvas magyarsággal és ügyes verseléssel van írva, mint fordítást sikertelennek kell tartanunk. Hogy a maga idejében kedveltségnek örvendett, az csak annyit bizonyít, hogy nálunk Kazinczy előtt nagyon zavaros fogalmak voltak elterjedve a fordításról.

21. A jó erkölcsre tanító Kátónak bölts versei, mellyeket magyar nyelvre fordított P. Pius Füssi, szent Domonkos szerzetéből. Kassán. Az akadémiai betűkkel. 1759. — Újra megjelent ugyancsak Kassán 1762; továbbá: Budán. Nyomtattatott Landerer Ferencz Leopold által. 1768; ugyanitt még kétszer, 1770-ben és 1772-ben.

A latin szövegből az előszó hiányzik. Olvasásai közül kiemelendők: sent. 46: *Petentes patientia vince*; III. 10: *Rebus et in casu*; IV. 47: *ne res et fama laboret*; IV. 30: *quod iustum est, animo complectere*; a többiben megegyezik Nagy Lajos szövegével, csakhogy azok a sajtóhibák, melyeket fönnebb közöltünk, Füssinél nincsenek meg.

A prózai sentenciák fordításában ő is átvett egyet-mást a régi, 1591-iki fordításból, így: Az adott marhát megtartsad. A te

marhádát megőrizzed. Más ember marháját ne kívánnyad. A parázna személyt eltávoztassad.

A verses praefatiók fordításánál az alexandrint alkalmazza, különben nyolcz szótagú versekből álló négy soros és párrimes strophát használ, pl. :

Ha Isten lélek a' képpen,
Mint a' Versek mondgyák éppen,
Arra gondodat emelgyed,
Hogy főképpen azt tisztelgyed.

Rímei, a kornak megfelelő mértékkel mérve, elég jók, csak az a kár, hogy az e fajta versek rythmikus beosztásához okvetlenül szükséges középmetstet teljesen elhanyagolja. Annyit azonban minden esetre el kell ismernünk, hogy az eddigi fordítók közül még ő járt el legtöbb tapintattal a versalak megválasztásában, mert az ő strophája nagyságra nézve körül-belül megfelel két hexameternek s így se önkényes kihagyásokkal, mint Illyes, se ügyetlen hozzátoldásokkal, mint Nagy Lajos, nem vádolható. Sajnos, hogy nála annál inkább előtérbe lépnek a magyartalanságok, melyeket a másik kettő, az ép nyelvérték meg nem tagadva, szerencsésen elkerült.

Így pl. I. 16:

Quæ nocitura tenes, quamvis sint chara, relinque.
Miket vélsz, hogy veszélyesek,
Hadd el, bár azok kedvesek.

Egészen szó szerént van fordítva I. 12:

Rumores fuge, ne incipias novus auctor haberi.
Hírhordást kell félre tenni,
Ne látass új szerző lenni.

Erős latinizmus van III. 14-ben:

Quod nosti factum haud recte
Ha tudsz mit vétkesnek lenni,

Itt-ott félreértésekkel is találkozunk, pl. III. 7:

Quæ tibi sors dederit tabulis suprema notato,
Mit a sors vet erszényedbe,
Tedd fel jól a jegyzékedbe,

hol még mindig az összes eddigi kiadásokban fellelhető félreértés

kísért. Fordítóink t. i. *tabulis*-t (végrendelet) jegyzőkönyvnek, *notato*-t (part. perf. pass.) parancsoló módnak nézik.

III. 15: *Ipsæ etiam leges cupiunt ut iure regantur.*

Törvénynek is az állattya,
Hogy azt törvény igazgattya.

Daczára annak, hogy a Füssi munkája kevésbé költői, mégis az övét kell az addigi verses fordítások közt legjobbnak tartanunk, mert, ha az alak- és stílbéli hűséget elérnie nem is sikerül, legalább a tartalmat híven adja. Igyekszik rövid lenni, a párhuzamos és ellentétes helyeket kiemelni, s a mi fő, semmit sem ad hozzá a magáéból. Még az értelemnek keresztény czélzatú elferdítésével sem találkozunk nála sehol.

22. *Dionysii Catonis disticha moralia. Ex editione Upsaliensi Henrici Curionis, A. 1669 cum variantibus lectionibus collectis ex emendatione Josephi Scaligeri, Petri Scriverii et Schefferi. Quorum nomina suis locis per Initiales Litteras indicantur. Accedunt sententiæ poetarum veterum ex fasciculo poematum Hieronymi Freyeri. Item versus memoriales de differentiis vocum. In usum tironum Classis Poëticæ. Debrecini. Per Stephanum Margitai. Anno 1769. — Ugyanez a kiadás változatlan alakban jelent meg: Debrecini per Stephanum Margitai 1774, és Debrecini per Georgium Csáty, Typogr. 1804.*

E kiadás nem nevezhető ugyan hazai tudományos terméknek, mert változatlanul adja az upsalai 1669-iki kiadás szövegét, de nevezetes annyiban, hogy először mutatja hazánkban Scriver és Scaliger kritikai működésének nyomát, míg az összes eddigi kiadók és fordítók közvetve vagy közvetlenül Erasmust követték. Másrészt azonban szomorú világot vet akkori tudományos viszonyainkra, hogy 1804-ben érdemesnek találtak egy több mint száz éves recensiót újra lenyomni s tudomást sem vettek Catonak évtizedekkel előbb megjelent korszakos kiadásáról, az Arntzen-féléről.

A prózai előszót és a sentenciákat a kiadó elhagyta. A verses praefatiók nem a második, harmadik és negyedik könyv elején, hanem az egész munka élén *Ad Lectorem* cím alatt állanak, mindjárt utánok pedig a következő jegyzet:

L. S. *Versus hos a Distichis seiunximus; exemplo P. Scriverii Sententias breviores olim Catoni adscriptas, vero earum auctori Rob. Gosserrest Anglo, A. C. 1253 mortuo, reliquimus. De Catone,*

cuius Disticha tibi tradimus, Hist. Lit. consulenda est; verbo monemus eius ætatem ad tempora Commodi et Severi referri a Jos. Scaligero, primumque esse Vindicianum, qui in Epist. ad Valentinianum Imp. Catonis meminerit. Vale. Dab. Debrecini.

E sorok elárulják, hogy a kiadó azt, a mit a tudósok Catóra nézve Scriver és Scaliger óta tettek, figyelembe se vette. Másképp nem említhetett volna egy 13. századbéli író a Sententiák szerzőjéül, s ha ismeri Cannegieter híres értekezését: *Ræscripta Boxhornio*, bizonyára tudott volna egyebet is mondani a distichonok koráról.

A kiadás pontosabb ismertetése céljából közöljük azokat az olvasásokat, melyek az eddig nálunk megjelent kiadásokban nem találhatók: I. 5: *Quum culpas alios*; I. 7: *Constans et lenis, ut ut res expostulat*; I. 16: *succurat... quid*; I. 25: *ipse videri* (Scriver); I. 26: *fac simules* (Scriver); I. 37: *Servorum culpis*; II. 22: *Quæ potus peccas* (Scaliger); II. 24: *Noli successus indignos*; II. 27: *Fronte capillata est, postica Occasio calva*; III. 4: *veri norma* (Scriver); IV. 6: *patris ingenium* (Scaliger); IV. 8: *ne vende roganti* (Scal.); IV. 18: *quicumque senet* (Scal.); IV. 30: *blandum est*; IV. 32. *quo sit discrimine peior* (eddig: *sis*); IV. 35: *flore querendo* (Scal.); IV. 42: *officiperdi* (Scal.); IV. 43: *cave sis* (Scal.); IV. 44: *Ut servos dicas*.

Az egész recensión főleg Scaliger hatása látszik. Berendezését illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a második könyv első distichonjának helyén a III. k. előszavából ez a két sor áll:

Instrue præceptis animum, ne discere cessa,
Nam sine doctrina vita est quasi mortis imago.

A harmadik könyv élén Scriver után a *Fortunae damnis* kezdetű distichon foglal helyet; a negyedik könyv utolsó párverse *Epilogus* címmel zárja be az egészet.

23. Disticha moralia Catonis, 1785. A fordító névtelen *)

A szöveg mindenben a régi, Erasmus-féle. A magyarázatban ugyanezt a tudóst követi. A prózai prologus latinul közölve van ugyan, de magyarra fordítva nincs. A kis prózai sententiák

*) Ezt a fordítást említve találjuk a Kisfaludy-társaság Évlapjainak 1846-ik évi kötetében, a Kis János Cato-fordításához írt bevezetésben. Egyetlen előttem ismeretes példánya ngs. Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanár úr birtokában van. Bartal az ő akad. székfoglalójában nem említi; az egyetemi, múzeumi és akadémiai könyvtárban nincs meg.

fordításánál névtelenünk is sokat átvesz a régi, 1591-iki magyar szövegből.

A distichonokat két-két párrímes alexandrinnal adja vissza. A középmetstet megtartására vigyáz ugyan, de rímei oly botránnyosan rosszak, hogy ebben a tekintetben a korabeli verselők mögött is messze elmarad. Ime a sok közül két jellemző példa:

I. 1: Ha az isten lélek, mint mondgyák a *versek* :

Ezt főképen tiszteld a tiszta *lélekkel*.

I. 5: Életét s erkölcsét nézd az *embereknek* :

Egymást bűnről feddik s minnyáján *bűnösök*.

A magyarság ellen azt a rettentő hibát követi el, hogy a rím kedvéért az alanyi és tárgyi ragozást felcseréli:

I. 16: Mások dolgát s szavát midőn vén *beszéllesz*.

I. 24: Hogy meg ne fogyatkozz, gyűjtöttel szűkön élyl:

És hogy *megtarts*, mid van: hogy nincs, mindenkor *vélly*,

és pedig nemcsak ezen a két helyen. Mondanunk sem kell, hogy mint Illyes, úgy névtelenünk sem tudta a két hexameter tartalmát két alexandrinba szorítani, s hogy a hűség követelményét mily könnyen vette, elég a következőkre utalnunk:

II. 24: Successus noli indignos tu ferre moleste.

Méltatlan eseten ne búsuly felette.

III. 5: Segnitiem fugito, quæ vitæ ignavia fertur,

Nam cum animus languet, consumit inertia corpus.

Ne légy rest, mert restség élet tunyasága:

Ha *lankad a kedved*, testedet fogyasztya.

III. 22: Fac tibi proponas, mortem non esse timendam,

Quæ bona si non est, finis tamen illa malorum est.

Tedd fel azt, hogy nem kell félni a haláltól:

Ha *jó, noha nehéz*, megment minden bajtól.

Elmondhatjuk erről, a bővebb ismertetést semmikép sem érdemlő munkáról, hogy, valamint latin szövege, az Erasmusénak változatlan lenyomata, valóságos anachronismus, úgy fordításabeli hűség, stílus és verselés dolgában sem lehet a korabeli, valamire való termékekkel összehasonlítani.

24. Magyar Kátó, mely a magyar Rózsás versetskében tölt Magyaroknak kedvéért kibotsájtatott és némely Magyar Köz-Példa-beszédekkel a Második készben megbővítettett *Molnár Fe-*

rentz most a Kis-Kunoknak Kapitánnya által. Bétsben és Posonyban. Doll Aloyz és Schwaiger könyvárusoknál. 1789.

Az egész munka két részből áll. Az első adja Cato magyar fordítását latin szöveg nélkül, a másik versekbe foglalt példabeszédeket tartalmaz. Az előszóban a többi közt ezeket mondja: «Az is Igaz, hogy amaz híres Vers-szerző Benitzky Péter is kitette a maga Versei között Kátónak némelly erköltseit, de rendet nem tartott benne, mert nem a volt tzélya. Én ugyanazon Benitzkyt követvén, szokásom szerint itt is tsak a *Rósás* versekhez nyúltam, noha az előre bocsátott Kátó Parantsolatit *tsigás* versekre szabtam». Ezt az utalást figyelembe véve átvizsgáltam Benitzky Péter *Magyar ritmusait*, azt hívén, hogy egyes distichonok fordításaira fogok bennök találni. A versekbe foglalt magyar példabeszédek közt találtam is néhányat, melyek értelmileg annyira, a mennyire, hasonlítanak Cato verseihez, de az egyezés köztök oly csekély, hogy pontosabb egybevetésük haszontalan fáradságnak bizonyult.

De visszatérve a Molnár munkájára, lássuk, mit értett ő *tsigás* vers alatt. Ime egy jellemző példa :

Mindennel felhaggy,
Elsőben helyt adgy
Istennek.
Imádd kezdőjét
és Teremtőjét
mindennek.
Mert fekszünk, állunk,
élünk és halunk
tsak ennek.

Ennek a hosszú litániának eredetije *Deo supplica*. A többi sententiák közül már többet szorít egy-egy ily versszakba s a többi közt a *Foro te para* mondásnak ilyen fordulatot ad :

Törvényhez készíts
Jó erszényt.

Az egyes distichonokat egy-egy *rósás* versben azaz Balassastrophában fordítja le, mely versalakot, Benitzky után indulva, nagyon megkedvelt. Természetes, hogy ily módon kényszerítve van legalább kétszer annyit mondani, mint a mennyi az eredetinek egy verspárában foglaltatik. Nem ismer rá senki a következő sorokban :

Ha az Isten nekünk
 Lelkünk s üdvösségünk,
 a mint minden tudhattya,
 Sőt hogyha Teremtőnk,
 Megváltónk s szentelőnk,
 miként hitünk oktattya,
 Azt kiki szívéből
 Tiszta elméjéből
 Valóban imádhattya,

Cato első distichonára :

Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt,
 Hic tibi praecipue sit pura mente colendus

melynek fordításánál Molnár az egész katechismust segítségül hívta. Ilyen sokszor a komikumig menő keresztényítéssel találkozunk csaknem minden lapon. De nem kevésbé érdekes, hogy ott is, a hol ily czélzatos fordítás nincs, mikép csifrázza ki magyar szinórral a latin gondolatot ;

I. 8 : Szolgádat s vérséged,
 a te feleséged
 ne hidd, hogyha vádollya,
 mert a mit te kedvelsz
 s bötsültre nevelsz,
 azt ő mindég órollya,
 nappal nyughatatlan,
 éjjel állhatatlan,
 hogy urát megtromfolya.

Mint a magyar példabeszédek szorgalmas gyűjtője, olykor ezekkel is tarkázza előadását :

III. 2 : *Ha belső kis Bírád*
 s mennyből adott Gírád
 igen jó helyen fekszik,
 a rossznak nyelvével,
 ne gondoldj szennyével,
 mert az attul melegezik.

A Molnár munkája bizonyára kellemes olvasmány volna mindazoknak, kik, a mai meglehetősen színtelen beszédmódot megunva, töről metszett magyarságban és eredeti népies fordulatokban akarnak gyönyörködni. De idézeteim elolvasása után azt

is könnyű belátni, hogy Cato gondolatainak ez a magyar sujtásos, példabeszédekkel és tréfás fordulatokkal tarkított, olykor keresztény czélzattal elferdített körülírása mint fordítás komolyan nem vehető.

25. *Viridarium Parnassium seu privata respiria solitariaque consortia mea.* Menstrue ac anniversarie publicat Samuel Liptay, in A. Gymnasio Budensi I-mæ Humanitatis disciplinarum cultor. Annus I-mus Mensis Januarius. Pestini. Typis Nob. Joannis Thomæ Trattner 1822. — Parnasszusi időtöltések vagyis az én mulatságaim és magános társalkodásaim. Holdhónaponként és esztendőnként kiadja Ns. *Liptay Sámuel*, most a buda főgymnasium V-ik oskolájának tagja. I-ső Esztendő. Januarius.

A munka tartalma a következő: I. Kátó Dénesnek erkölcsi aranymondásai. — II. Különböző latin költők Munkáiból kissegett rövid velős mondások. — III. Négy darabocskák Horációtól. — IV. A Fédrus Apologiáinak erkölcsi Tudományai. — V. Két erkölcsi beszédecskék a sors változandóságáról. Egy szegény, de annál törekvőbb s nemes idealismustól hevülő fiatal deák zsenge munkájával van dolgunk, mely hónaponként megjelenő folyóirat akart volna lenni s melyet a szerző előszavában pártfogójának, puchói Marczibányi Mártonnak ajánl. A munka élén olvasható még *Amica Manifestatio ad clarissimos condiscipulos*, iskolás latinsággal írt bevezetés; ugyanez magyarul is.

A latin szöveg változtatás nélkül ki van írva a Henricus Curio upsalai recensiója után készült s fönebb már bőven ismertett debreczeni kiadásból. A prózai előszó és a kis sentenciák elmaradtak. Az epilógus (IV. 49) szintén hiányzik s helyette a következő két hexametert olvassuk:

Nec Veneris nec tu Vini tenearis amore,
Exitiale nihil magis est quam Vina Venusque.
Sem boritalra magad se pedig bujaságra ne adjad,
Mindkettő nagyon árt, vesztőbb szer nincsen ezeknél. *)

Nevezetes, hogy ez az első alakilag hű, metrikus fordítás. Az.

*) Hogy Liptay honnan vette e sorokat, nem tudom. Az egész talán nem egyéb, mint önkényesen megváltoztatott alakja a *Vitalis* distichonjának (l. Riese: Anth. Lat. II. p. 84):

Nec Veneris nec tu Bacchi tenearis amore:
Uno namque modo vina Venusque nocent.

ifju ember valóban nagy fába vágta fejszéjét, s ha korát tekintjük, nem is csodálkozhatunk, hogy a hexameterok faragása keserves munkájába került, hogy a metszetet számtalanszor elhanyagolja s *rythmusa* e miatt döcögős. A prosodiával is sok baja lehetett, mert ily szabadságokat is megengedett magának: *gyűlöli* (I. 8); *válaki* (I. 15); *kévdvélész* (I. 35); *folyón* (II. 6); *folyók* (IV. 31); a legkiválóbb hibákat azonban a magyar szórend ellen követi el ugyancsak metrikus kényszerből. Ily mondások, mint: *Árt de beszélni* (I. 12) vagy: *Szívébe de nem hív* (I. 26), vagy: *Minden tartand ha bolondnak* (II. 29), többször előjönnek nála.

Bár általában el kell ismernünk, hogy a fordítás az eredetinek helyes átértésére mutat, olykor mégis azt tapasztaljuk, hogy a *metrum* kedvéért hibát követ el a *hűség* ellen:

I. 7: *Constans et lenis, ut res exoptulat, esto*
Légy ugyan állhatatos, de ha kell, *hiyabb eszü* is légy.

I. 26: *Tu quoque fac simules: sic ars deluditur arte*
Ugy cselekedj magad is vele s így *Tromf Tromffal* ütődik

a hol a Molnár Ferencz fordításának hatása félreismerhetetlen.

III. 12: *Quid deus intendat, noli perquirere sorte*
Isteni végzésen ne törődj sors- s *kártyavetéssel*.

Az ilyen és hasonló helyek azonban inkább csak felületes fordításra, mint félreértésre vallanak. Ellenben több helyen a fordítás elég ügyesen magyarázza a homályos eredetit:

II. 16: *Nec te collaudes nec te culpaveris ipse,*
Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis
Meglásd, hogy magadat nyilván ne gyalázd, se ne dicsérd:
Illetlen *hiuság ezt, azt* cselekedni bolondság,

a miből azt kell következtetnünk, hogy nem volt előtte ismeretlen a régi konjektúra: *Hoc faciunt stulti, id, quos gloria vexat inanis.*

A harmadik könyv 20. verspárja:

Coniugis iratæ noli tu verba timere:
Nam lacrimis struit insidias, cum femina plorat

kissé homályos, mert nem látjuk át egyszerre a feleség haragjának, sirásának és a férj félelmének összefüggését. Könnyen érthető ellenben a fordítás:

Nem félhetsz, mikor a Feleség mennydörgi haragját,
Inkább tarts, ha kegyes könnyecskéjeivel leseket sír

Ámbár nem felel meg tökéletesen az eredetinek, melynek értelme körülbelül ez volna: «Ne ijedj meg, ha feleséged haragszik; mert könnyeivel (az asszonyok mérgökben sírni szoktak) csalárdságot rejteget;» Itt a *félelem* tehát a szerető férj aggodalmát jelenti, a ki nejét a heves lelki rázkódástól félti. Sikerültebb a III. 23. fordítása:

Elszenvedd Nődnek, ha serény s kegyes életü, zsémbjét,
Mert mi leszen? ha sem ő hallgatni se tűrni te nem tudsz,

a hol az eredetiben a második sor így hangzik:

Namque malum est non velle pati nec posse tacere

de Liptay bizonyára a Scaliger gyanítását követte: *Te nolle pati, hanc non posse tacere.*

Az említett fogyatkozások daczára is kétségtelen, hogy az addig megjelent fordítások közt ez a viszonylag legjobb, mert írója teljesen tisztában volt, ismerve bizonyára Kazinczy és iskolája működését, a valódi fordítás czéljaival. A tartalmi hűségén kívül érvényt akar szerezni, és pedig teljes szigorúsággal, az alaki hűség követelményének: igyekezett utánozni az eredetinek nemcsak stilisztikai sajátosságait, hanem versalakját is. Természetesen, ha tekintetbe vesszük a fordító fiatal korát, azon sem fogunk csodálkozni, hogy munkája a korabeli jelesebb fordítások mögött messze elmarad.

26. Dionysii Catonis Disticha Moralia, versibus totidem Hungaricis comprehensa. In usum studiosæ iuventutis Hungaricæ edita. — Dionysius Cato erköltsi páros versei ugyanannyi számú és mértékű magyar versekbe foglalva. A tanuló magyar ifjúság számára. Pesten. Esztergami K. Beimel József tulajdona. 1834.

A prózai előszó, az apró mondások és a verses praefatiók hiányoznak. A fordító philologiai műveltségére nem valami kedvező világot vet az a körülmény, hogy a latin szöveg az 1769-iki debreczeni kiadás változatlan lenyomata, mely ismét a Curio-féle 1669-iki upsalai kiadást követi.

A bevezetésből kitetszik, hogy tanár ember írta. Munkáját a gymnasiumok azon tanulóinak szánta, a kik a könnyebb latin

prózáirók olvasását befejezván, az első költői olvasmányokra térnek át. Reméli, hogy törekvése «a deák nyelvet már valamenynyire értő, a magyart pedig most tanuló ifjuságra nézve talán nem lesz minden haszon nélkül.» Némely metrikai szabadságait ugyan csak az előszóban így védelmezi: «Hogy az úgynevezett *mutaliquidák*at és a *h*-t megelőző szótagokat a deák prozódia törvényei szerént néha rövideknek vettem, a deák versek olvasásához szokott magyar füleket talán nem fogja sérteni s a többiekre nézve a mértékes verseknek úgy is kevés érdeke.»

A fordítás tehát metrikus. Sajnos azonban, hogy a hexameteretek a metszet gyakori elhanyagolása miatt döcögösek. A *h* tizenkétszer nem képez positiót, a mi 1839-ben, Vörösmarty eposzai után valóságos anachronismus. Még furcsább, hogy a fordító a *tl* mássalhangzó-csoportot megelőző szótagokat is többször rövideknek vette, a mire pedig a latin költészetben sem találhatott példát. Például ilyen méréseket enged meg magának: méltátlánul (II. 14), ködvétlén (II. 25), ártátlánul (III. 2), nyüghätätlan (IV. 32). Ez bizonyára megbocsáthatatlan vétség a magyar szótagolás ellen. Máshol az egyes szótagok quantitását változtatja meg önkényesen: gyűlöli (I. 7), vitäss (I. 10), nēvētség (III. 7), megelēgēdētten (III. 11) stb.

A mi a tartalmi hűséget illeti, ebben a tekintetben a fordítás lelkiismeretesnek mondható, de különben nagyon középszerű munkának kell tartanunk. Minden érdeme abban áll, hogy az eredeti értelmet híven visszaadja, de távol van attól, hogy a stilus szépségét, a párhuzamokat és az ellentéteket, az epigrammatikus élt visszatükröztesse. Verselése oly rossz, hogy a fordítás már csak e miatt is teljesen élvezhetetlen.

Megemlítjük még, hogy a distichonok közül néhány kimaradt. «Egy két verset — így igazolja magát az író — mellynek sem értelmi sem erköltsi tekintetben az ifjuságra nézve semmi érdekét nem gondoltam, kihagyni, nem tartottam szentségtörésnek».

27. Cato verspárjai, fordította Kis János. Kisfaludy-társaság Évlapjai. Hatodik kötet. Pesten. Eggenberger J. és fia Akadémiai könyvtárosok költségén. 1846.

• A fordítást a szerkesztő bevezető sorai előzik meg, melyekben örömet fejezi ki a fölött, hogy a magyar irodalom valahára a kor igényeinek megfelelő Cato-fordítással dicsekedhetik. Mi is

szívesen elismerjük, hogy a Kis János munkája minden tekintetben fölülmulja az előzőket s különösen kiemelendőnek tartjuk nála a hexameter könnyed kezelését. Határozott félreértéssel sehol sem találkozunk; a fordítás csak ott kevésbé sikerült, a hol az értelem valóban kétes; legfőlebb azt gáncsolhatjuk, hogy a metrum kedvéért haszontalan hozzátoldásokat enged meg magának. Más-hol ellenben az eredeti egyes fogyatkozásait és homályosságait ügyesen el tudja takarni fordításában. Szóval a fordítás összes kellékeinek, a tartalmi és alaki hűségnek, a magyarosságnak annyira megfelel, a nyelvvel és mértékkel oly ügyesen bánik, hogy némi javításokkal ma is megállaná helyét.

E munka megjelenése óta újabb Cato-fordító több mint negyven éven keresztül nem akadt, a min nem csodálkozhatunk, ismerve a közönyt, melylyel korunk a didaktikus költészet iránt viseltetik.

Vizsgálatainkra visszatekintve, nem lesz nehéz észrevennünk, hogy Cato-fordításaink mily tanulságos adalékul szolgálnak irodalmunk ez ágának fejlődéstörténetéhez. Láttuk, hogy a fordítás eleinte csak az iskola igényeinek szolgál és szó szerént való hűségre törekedvén kegyetlenül bánik el a nyelvünk természetéből folyó törvényekkel; már a mult században a nagy közönség erkölcsi szükségeit tartják szem előtt fordítóink s az olvasók nagy tömegének ízlése szerént magyar sujtással annyira kiczifrázzák az eredetit, hogy alig lehet többé ráismerni; végre, főleg a nyelv iskolázásában oly szép sikerrel működött ó-klasszikus irány hatása alatt, utat tör magának a tartalmi és alaki hűség elve, melyet legjobban egyetlen olvasható fordításunk, a Kis Jánosé való-sít meg.

Magyar kiadás a szó philologiai értelmében tulajdonképen egy sincs, mert azok a latin szövegek, melyek akár önállóan akár a magyarhoz kapcsolva hazánkban megjelentek, külföldi recenziók egyszerű lenyomatai. Fordítóink s kiadóink túlnyomó része Erasmusra esküszik s akad olyan is, a ki az ő szövegének változatlan mását adja 1785-ben! A debreczeniek 1769-ben kiadják Catót, még valami apparatus criticus-félét is mellékelnek hozzá három tudós, Scaliger, Scriver és Scheffer conjecturáiból, de a szöveget lenyomatják egy 1669-iki kiadás után s tudomást sem vesznek Arntzenről. Kutatásaink tehát újabb példával igazolják azt az általánosan elterjedt véleményt, hogy ho-

nunkban, miután az európai humanizmussal való érintkezés a szerencsétlen politikai viszonyok következtében oly hamar megszűnt, csak nagy későn vettek tudomást a külföld mozgalmairól ezen a téren is. Philológiánk nem volt; tőlünk függ, hogy legyen.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

PÁRHUZAMOS IDÉZETEK AZ ODYSSEIÁHOZ.

30. Od. 9, 456.

εἰ δὴ ὁμοφρονέοις ποτιφωνήεις τε γένοιο.

Gyulai Gon. most. Vágyakozva néznek rája (a báránycák)
Mintha szólni akarnának,
Szegénykéek nem tudnak szólni.

31. Od. 10, 105. A vízmerítő királyleány a bibliai *Rebekára* és *Goethe Dorotheájára* emlékeztet.

32. Od. 10, 190.

ὦ φίλοι, οὐ γὰρ τ' ἴδμεν, ὅπη ζόφος οὐδ' ὅπη ἦώς . . .

Arany Rege a csodaszarv. . . . Hej! ki tudja

Merre van a hazánk útja ?

u. o. Micsoda föld ez a vidék,

Hogy itt a nap száll keletre

S nem, mint máshol, naplementre.

33. Od. 10, 227. . . δάπεδον δ' ἅπαν ἀμφιμέμυκεν.

Arany Pázmány lovag. Visszadöng a tölgyfa padló.

34. Od. 10, 309. πολλὰ δέ μοι κραδίη πόρφυρε κίοντι.

Arany Toldi IV, 7. Szörnyen hányta a hab a jövőnek tervén.

35. Od. 11, 19. νῶξ ὀλοή τέταται.

Vörösmarty Z. f. II. Az éjféli . . kiterítí ijesztő szárnyait.

36. Od. 11, 149. skk. Teiresias megjelenésével és jövendölésével egybevethető az a bibliai jelenet, midőn a sirból kikelő Sámuel Saulnak megjósolja végsorsát. (Sámuel 1, 28, 3 skk.)

37. Od. 11, 194.

φύλλων κεκλιμένων χθαμαλαί βεβλήταται εἶναί.

Arany Toldi IV, 3.

Nádtors lón az ágya, zsombok a párnája,

Isten kék egével földve a tanyája.